

КОНЦЕПЦІЯ ГЕРОЯ І ДІЙСНОСТІ У ТВОРЧОСТІ А. КАМЮ

(на матеріалі повісті “Сторонній” та роману “Чума”)

Творчий злет Альбера Камю, одного із фундаторів літературного екзистенціалізму, припадає на 40-і роки – період виходу у світ повісті “Сторонній” (1942), філософського трактату “Міф про Сізіфа” (1942) та роману “Чума” (1947). Саме ці твори, доступні і водночас глибокі, сприяли поширенню та популярності екзистенціалізму не лише у Франції. Нова художня та світоглядна система, завдяки своїй проникливості, заповонила майже все повоєнне письменство, стала невід’ємною від розуміння творчості. А. Моруа (1885–1967), сучасник і біограф Камю, з цього приводу писав: “Мені пригадується, як у 1946 році, коли я об’їздив дві Америки, усі студенти розпитували мене про Сартра й Камю. На який же багаж спиралася ця всесвітня популярність? Невеликий роман “Сторонній”, п’єса “Калігула” і кілька есе, у тому числі і “Міф про Сізіфа” Але у чому ж тоді причина? Та в тому, що Камю виразив тривожні здогадки молоді воєнного й повоєнного часу” [5, с. 308]

Відомо, що ключовими у прозі Камю постають концепти абсурду, абсурдної людини та бунту. Їхнє осмислення впродовж творчої діяльності письменника зазнало певної трансформації, пройшовши два етапи: якщо у повісті “Сторонній” та есе “Міф про Сізіфа” основним є абсурд (етап заперечення), то у романі “Чума” і трактаті “Бунтівна людина” (1951) на перше місце виноситься ідея бунту, а з нею – утвердження загальнолюдських цінностей (етап протесту). Проте, незважаючи на посилення інтересу в останні десятиліття до проблем екзистенціалізму і творчості Камю зокрема, досі в українському літературознавстві у поданому аспекті знакові твори французького майстра слова не розглядалися. Тож у запропонованій статті ми ставимо завдання на основі аналізу поведінкової парадигми героїв повісті “Сторонній” та “Чума” як носіїв авторської концепції буття простежити особливості світоглядно-естетичної еволюції письменника, враховуючи при цьому теоретичні зауваги самого Камю, висловлені ним у трактатах і листах.

Стан “екзистенційності”, тобто усвідомлення людиною самої себе, своєї трагічної участі, бере початок ще наприкінці XIX ст., коли людина поступово втрачала віру у розумне влаштування світу та поступ людства, поставила під сумнів існування Бога, виявила свою покинутість та самотність, опинившись віч-на-віч із жорстокою і невблаганною дійсністю. Мотиви трагізму буття, відчуження, катастрофічності зустрічаємо у творах чи не всіх письменників початку XX століття: Ф. Кафки, Дж. Джойса, В. Вулф, Т.–С. Еліота, А. Жіда, М. Пруста, Р. Олдінгтона, О. Гакслі та ін., незалежно від причетності їх до модернізму чи немодернізму. Особливо прикметною у цьому відношенні є література “втраченого покоління”, автори та герої якої безпосередньо відчули на собі наслідки абсурдного влаштування світу в образі Першої світової війни. Відправляючись на фронт, молоді люди наївно вірили в такі поняття, як патріотизм, честь, доблесть, героїзм тощо. Війна, ставши важливим критерієм перевірки життєвих цінностей та ідеалів, оголила невтішну правду життя. Виявилось, що жодних цінностей не залишилося. Етап тотального розчарування, усвідомлення жорстокості, безглуздості та безнадійності існування виходив за рамки лише воєнної площини, охоплював усе людство, поширювався на всю дійсність.

На відміну від “втрачених”, екзистенціалісти з приводу безглуздості буття вже не розмірковують, вони констатують факт: світ абсурдний, позбавлений будь-якої логіки та порядку, а людина приречена на самотність, вона не може щось змінити чи вплинути на зовнішній світ, єдина її власність – усвідомлення свого трагічного, приреченого на смерть існування. І ще вона володіє правом на вільний вибір, який залежить лише від неї. Такі твердження, породжені епохою, яка пережила Першу світову війну і стояла на порозі нової катастрофи, висували перед митцями та літературою нові завдання – як вижити людині у такому світі. Екзистенціалістів хвилювала доля кожної людини зокрема і людства загалом, вони прагнули знайти шляхи примирення людини і дійсності, не тішачи надіями та ілюзіями. У своїх намаганнях показати безперспективність людського існування екзистенціалісти іноді перебільшували, але ніколи не обманювали і не лицемірили.

Принцип чесності визначальний для героя повісті А. Камю “Сторонній” Мерсо. Його небажання представляти себе іншим, не таким, яким він є, переходить

із погляду розумної, тобто офіційно визнаної моралі, допустимі межі. Важко зрозуміти людину, яка не відвідує хвору матір, байдуже сприймає її смерть, відмовляється востаннє подивитися на тіло покійної, заводить зв'язок із жінкою, яку не кохає, випадково вбиває невинну людину і не кається у злочині. З позицій норм суспільної етики такий герой є вкрай негативним і заслуговує загального осуду. Проте у світі, визнаному абсурдним, все по-іншому. Мерсо і є уособленням цього світу – абсурдною людиною, яка наївно на інтуїтивному рівні сприймає й передає все, що відбувається з нею, у чистому вигляді – без брехні та умовностей. Він дивує тих, хто ще помилково вважає, ніби існує певний порядок, норма, яких слід дотримуватися, причому таких людей більшість. Мерсо для них є чужим і навіть небезпечним. З іншого боку, герой не розуміє охоронців закону, зокрема суддів, прокурора, адвоката, священника, ревно “чесність” та “порядність” яких дивують його, в очах Мерсо схожі на фарс, адже вони готові засудити на смерть людину лише за те, що вона, за словами Камю, “не плаче на похороні своєї матері” [1, с. 205].

Сторонній не має власної програми, його життям керує випадок, адже він є породженням та реальним втіленням абсурдного буття, яке позбавлене будь-якої логіки. Проте справді абсурдною людиною, як її розумів Камю (“Людина абсурду починається там, де закінчується людина, яка плаче надії” [4, с. 79]), Мерсо стає лише напередодні страти. Усвідомлення та прийняття факту неминучої смерті остаточно позбавляє його надій, робить вільним, породжує протест. І лише у цей момент він по-справжньому оцінює життя.

Для Камю визнання абсурдності – перший етап подолання хвороби мовчання та байдужості всесвіту, наступним є бунт. Усвідомлення абсурду приводить до бунту, а усвідомлення бунту – до свободи, заради якої людина готова піти на все, оскільки у свободі вона знаходить сенс свого життя. “Чим повніше і ясніше, – із слів дослідника К. Долгова, – людина усвідомлює абсурдність буття, тим із більшою повагою вона буде ставитися до самого життя і робити все, щоб прожити його гідно, як і слід прожити справжній людині” [2, с. 18]. Такі думки знайшли втілення в іншому героєві Камю – лікарєві Ріє у романі “Чума”. На відміну від Мерсо, він наділений ясністю бачення, тверезим поглядом на речі, повнотою переживань –

справжніми цінностями абсурдної людини. Це робить його вільним, сильним і впевненим. Ріє відмежовується від світу, який виступає в метафоричному образі чуми, і приймає рішення боротися, тобто бунтувати.

У романі Камю виразно продемонстрував значення щоденної готовності людини прийняти дійсність такою, яка вона є, подивитися в її потворне обличчя, не злякатися і зробити виклик. Першим сигналом біди, що насувалася на містечко Оран, стали дохлі щури, кількість яких із кожним днем збільшувалася. Усвідомлення чогось зловісного приходить до всіх жителів, проте не всі однаково реагують на небезпеку. Ріє одним з перших задумується над причинами, які призводять до вимирання щурів, вдається до лікування хворих, бере участь у виготовленні та впровадженні вакцини, організовує разом із своїм другом Тарру санітарні дружини. І хоча ці дії не приносили результатів, Ріє продовжував виконувати свою щоденну рутинну роботу лікаря, для якого найголовніше – здоров'я людей. Він, як ніхто інший, виразно усвідомлював масштаби епідемії та її наслідки, проте його розум залишався тверезим і ясним, оскільки із самого початку Ріє не був “зачумлений” надіями та ілюзіями.

До підступних і небезпечних оман Камю відносив також надію на вічне кохання. Письменник не заперечував кохання, навпаки, вважав його єдиним спасінням від царства абсурду. Він лише був проти розуміння окремо взятого почуття як раз і назавжди даного, щоб застерегти закоханих від болю втрат і розлук, які вважав неминучими. На його думку, великодушна “тільки та любов, яка знає про себе, що вона минула й неповторна” [4, с. 77]. Так, у повісті “Сторонній” Мерсо досить стриманий у своїх почуттях до Марії, на запитання дівчини, чи кохає він її, відповідає прямолінійно і чесно: “Я відповів, як і минулого разу, що це не має значення, але, звичайно, – помітив про себе, – я її не кохаю” [3, с. 60]. Цілком можливо, що у нього були певні почуття до Марії, проте як абсурдна людина не хотів їх підпускати до себе, щоб не “попастися”, стати жертвою безглузлого світу.

У романі “Чума” кохання розглядається як один із варіантів морального вибору у світі абсурду. Втілений він в образі паризького журналіста Рамбера, який прибув в Оран із метою написати репортаж про санітарний стан міста і змушений через уведений карантин залишитися в ньому. У Парижі на нього чекає кохана

жінка, затишок і спокій, він часто відвідує вокзал, згадує з болем картини Парижа, улюблені пейзажі, голубів на “Пале-Рояль”. Рамбер негативно сприймає заборони, пов'язані з карантинном, вважає їх посяганням на свободу особистості, робить настирливі спроби втекти із зачумленого міста – використовує зв'язки, заводить необхідні знайомства. У розмові-дискусії з Ріє і Тарру з приводу організованих санітарних дружин по боротьбі з чумою журналіст зізнається, що після участі в Іспанській війні у нього з'явилося негативне ставлення до героїзму, він зрозумів його згубність і натомість – важливість почуттів: “Єдине, що для мене є цінним, – це уміння померти чи жити тим, що любиш” [3, с. 234]. Кожна дискусія між героями – спроба автора знайти істину, висловити власні роздуми. Тому тут важливо зрозуміти позицію Ріє, в уста якого Камю вкладає власні переконання. Лікар не засуджує вибір Рамбера, навпаки, переконує останнього в його правоті. Єдине, що не подобається Ріє, – це слово героїзм, яким Рамбер називає боротьбу з чумою. Для Ріє це звичайна чесність, “бути чесним – значить робити свою справу” [3, с. 234].

У романі дуже мало відведено місця стосункам Ріє з дружиною. Відомо, що вона уже рік важко хворіє, тому лікар відправляє її у санаторій. Окремі слова, натяки, штрихи свідчать про ніжні стосунки між подружжям і не більше. Жодних емоцій. Проте це не означає, що Ріє не здатний на палке кохання, навпаки, за його стриманою зовнішньою манерою поведінки та висловлювання проглядається емоційна душа, але як чесна людина він не дозволяє собі розслабитись і забутись, адже це єдиний шанс не заразитись хворобою, не “попасти”, як це трапилось із Фредом Генрі. Ріє лише між іншим згадує, що, як і Рамбер, часто думає про свою дружину о четвертій годині ранку, оскільки саме в цей час, після спокійного сну-забуття “йому вдавалось відчувати її насправді” [3, с. 194]. Звістку про смерть дружини Ріє сприйняв стримано. Хоча йому було дуже боляче, він усвідомив “що у його стражданнях відсутня випадковість”, він був готовий до такого кінця [3, с. 328]. В абсурдному світі треба бути готовим, тоді вони не застануть зненацька.

Рамбер, дізнавшись, що дружина Ріє також знаходиться далеко від нього, пропонує лікареві свою допомогу, поки не випаде нагода покинути місто. Та коли все готово для від'їзду, журналіст свідомо приймає рішення залишитись, йому

“соромно бути щасливим одному”, адже чума як всеохоплююче зло причетна до всіх людей, від неї неможливо втекти, її треба прийняти [3, с. 266].

Іншою ключовою проблемою роману є проблема релігії та віри, яка безпосередньо знаходиться у стосунку до світоглядних засад А. Камю. Зауважимо, що письменник був атеїстом і навіть один час входив до комуністичної партії. Проте проблема віри у Бога як альтернативи тотальному розчаруванню – одна з важливих у його творчості, свідченням цьому – наявність в аналізованих творах образів священників як носіїв релігійного світогляду. Камю у цьому питанні категоричний та однозначний. Він прагне довести думку, що людина повинна покладатися у житті лише на себе, сприйматиме життя таким, як є, – без ілюзій, щоб потім не розплачуватися гірко за готовність у щось вірити. Мерсо у повісті “Сторонній” відчув невимовну радість від набутої свободи, від впевненості, сміливості, своєї правоти, вибраності й самодостатності лише тоді, коли відмовився перед смертю від сповіді. Він відмовився від нав'язливого піклування, яке робило його залежним. У той момент Мерсо зрозумів всю красу життя, порив гніву очистив його від болю, позбавив надії і він вперше розкрився “назустріч тихому байдужому світу” [3, с. 109].

На відміну від Мерсо, бунт якого відбувається лише наприкінці твору, всі вчинки лікаря Ріє, за якими виразно проглядаються погляди Камю, є усвідомленим бунтом проти встановленого світопорядку. Він ні на мить не вагається у своїх релігійних переконаннях, про що можна судити з його розмов з отцем Панлю. Отець вважає навислу над Ораном чуму платою за людську гріховність, тому у своїх проповідях закликає жителів міста сприймати її як належне, як шанс спокутувати перед Богом свою вину. Лікар проти такого трактування чуми, для нього найважливіше – лікувати людей, допомагати їм долати смерть, не здаватись і не коритись. Якщо б він вірив у бога, то віддав би людські долі в господні руки, але, на думку Ріє, ніхто не вірить у Бога, оскільки ніхто повністю не покладається на його волю. Він навіть робить припущення, що “можливо, для господа бога ліпше, щоб у нього не вірили і всіма силами боролися проти смерті, не звертаючи погляди до небес, де панує мовчання” [3, с. 208]. Ці переконання дуже важливі для лікаря, оскільки запевняють його самого у правильності й необхідності вибраного ним

шляху у боротьбі “проти встановленого світопорядку” [3, с. 207]. І хоча світопорядок визначається смертю, а боротьба є постійною поразкою, вигляд людського горя навчив Ріє бачити повсякденне зло і боротися з ним, не плекаючи надій на його знищення. Смерть неможливо відмінити, вона неминуча, але ремесло Ріє не дозволяє йому займатися красномовством. Поки Панлю виголошує свої промови, Ріє неухильно бореться зі смертю, його мета – добитися якомога меншої кількості людських втрат. У цьому відношенні Ріє є ворогом Бога. Він не приймає Божої байдужості та жорстокості. Після смерті невинної дитини Ріє на зауваження Панлю полюбити те, що неможливо пояснити, різко відповідає: “І навіть на смертному одрі я не сприйму цей світ божий, де катують дітей” [3, с. 273]. Як людина із тверезим поглядом на речі лікар не зовсім розуміє свого друга Тарру, який претендує на “святість без бога” [3, с. 301]. У слові “святий”, як і “героїчний”, на думку Ріє, забагато риторики, для нього передусім важливо бути людиною. Професія лікаря надто земна, щоб думати про святість, навіть якщо вона без бога.

Таким чином, для А. Камю жити чесно – значить не обманюватися марними надіями, які призводять до страждання та руйнування особистості. Заслуга Камю-екзистенціаліста у тому, що він не лише поставив точний діагноз хворобі розчарованого й втраченого віку, але й зробив спроби лікувати її, пропонуючи власну світоглядну концепцію зцілення, яку можна назвати концепцією “абсурду та бунту”. І хоча вона не вирішила всіх проблем століття, та сприяла розкріпаченню свідомості від фальшивих гасел, збитих кліше, офіційно нав'язаних канонів, спонукала до вільного вибору, допомагала “вийти на правильний шлях” у світі, де “будь-яка радість знаходиться у небезпеці” [3, с. 301, 339].

Література:

1. “Вселенная писателя не должна ничего исключать” (Камю о литературе и о себе как писателе) // Вопросы литературы. – 1997. – № 3. – С. 202–225.
2. Долгов К. Красота и свобода в творчестве Альбера Камю / К. Долгов // Альбер Камю. Творчество и свобода. Сборник. – М.: Радуга, 1990. – С. 5–27.
3. Камю Альбер. Избранное / Альбер Камю. – М.: Правда, 1990. – 480 с.

4. Камю Альбер. Творчество и свобода. Сборник / Албер Камю. – М.: Радуга, 1990. – 608 с.
5. Моруа Андре. Мистецтво і життя. Збірник / Андре Моруа. – К.: Мистецтво, 1980. – 357 с.

АНОТАЦІЯ

Девдюк І. В., Кучера А. М. Концепція героя і дійсності у творчості А. Камю.

У статті розглядається авторська концепція героя і дійсності, представлена у таких знакових творах письменника, як повість “Сторонній” та роман “Чума”. Проблема аналізується під кутом зору концептів абсурду та бунту.

Ключові слова: екзистенціалізм, герой, дійсність, абсурд, бунт, абсурдна людина.

АННОТАЦИЯ

Девдюк И. В., Кучера А. М. Концепция героя и действительности в творчестве А. Камю. В статье рассматривается авторская концепция героя и действительности, представленная в таких знаковых произведениях писателя, как повесть “Посторонний” и роман “Чума”. Проблема анализируется под углом зрения концептов абсурда и бунта.

Ключевые слова: экзистенциализм, герой, действительность, абсурд, бунт, абсурдный человек.

SUMMARY

Devdyuk I. V., Kuchera A. M. The Concept of the Hero and the Reality in the Works of A. Camus. The article deals with the author`s concept of the hero and the reality represented in such key works of the writer, as the narrative “Outsider” and the novel “The Plague”. The problem is analyzed from the standpoint of the concepts of absurdity and rebellion.

Keywords: existantialism, the hero, reality, absurdity, rebellion, absurd man.

Дані про авторів:

Девдюк Іванна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Дом. адреса: вул. Угорницька, 12/ 1 кв. 67.

м. Івано-Франківськ 76002

Електронна адреса: dev.ivanna@gmail.com

Тел. домашній: 55-13-06

Тел. мобільний: 067-703-03-35

Кучера Анна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Дом. адреса: вул. Коновальця, 124-А, кв. 182

М. Івано-Франківськ

76014